

**Το δημοτικό τραγούδι στη Μέση Εκπαίδευση:
Προτάσεις για μια άλλη θεώρηση και διδακτική προσέγγιση**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Με την ανακοίνωση αυτή επιχειρείται μια άλλη θεώρηση και διδακτική προσέγγιση των δημοτικών τραγουδιών (δ.τρ.) που συμπεριλαμβάνονται στα βιβλία του Γυμνασίου και του Λυκείου. Μέχρι σήμερα τα δημοτικά τραγούδια που περιλαμβάνονταν, και περιλαμβάνονται ακόμα, στα σχολικά βιβλία, προέρχονται κυρίως από τη συλλογή «*Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού*» (Αθήναι 1914) του Ν. Πολίτη (τα 122 από τα 268 συνολικά, ποσοστό 45,52%), όπου έχουν αντιμετωπιστεί από τον μεγάλο λαογράφο μόνο ως ποιητικά κείμενα, στα οποία ο ίδιος έκανε φιλολογικές επεμβάσεις. Η επίδραση της συλλογής του Ν. Πολίτη σε διδάσκοντες και διδασκόμενους, μέσω των ανθολογηθέντων, κατά καιρούς, δημοτικών τραγουδιών, μπορεί να χαρακτηριστεί ως καθοριστική.

Ως σήμερα το δημοτικό τραγούδι εξετάζεται μόνο ως ποιητικό κείμενο και προσεγγίζεται όπως και τα ποιήματα των επωνύμων ποιητών. Όμως το δ.τρ. είναι κάτι πιο σύνθετο, δηλαδή είναι συγχρόνως ποίημα (λόγος), μελωδία (μουσική) και χορός (κίνηση).

Στην ανακοίνωση δίνεται ένας ορισμός του δ. τρ. και γίνεται αναφορά στον τρόπο δημιουργίας του, στο τι είναι και τι δεν είναι δημοτικό τραγούδι και στα βασικά γνωρίσματά του (δημοτικός στίχος, δημοτικός λόγος, δημοτική μουσική, διαφορές από την προσωπική ποίηση, συγκεκριμένη υπόθεση και περιεχόμενο, μελωδία κ.ά.). Επισημαίνονται τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά και μοτίβα δημοτικών τραγουδιών (ισομετρία του στίχου, έλλειψη ομοιοκαταληξίας, αναδίπλωση του νοήματος του α' ημιστιχίου στο β', στοιχείο του τρίτου, άσκοπα ερωτήματα, θέμα του «αδύνατου», αρχαϊκά στοιχεία, τσακίσματα ή γυρίσματα), μέσα από παραδείγματα.

Γίνεται επίσης λόγος για την τεχνική της έκφρασης των δ. τρ. (λιτότητα στην έκφραση και στην αφήγηση, ανθρωποποίηση του φυσικού κόσμου και των αγαπημένων αντικειμένων, αποδοχή της υπερβολής), τη γλώσσα, τα μετρικά στοιχεία, (*ιαμβικό, τροχαικό και μεικτό*), καθώς και τη σχέση τους με τα αρχαία δημοτικά τραγούδια.

Τέλος, εκτός των γνωστών κειμενοκεντρικών προσεγγίσεων, προτείνεται η διδασκαλία των δημοτικών τραγουδιών ως ενιαίων συνόλων: του κειμένου-λόγου, της μελωδίας (μουσικής) τους και του χορού (κίνησης), για όσα τραγούδια είναι χορευτικά. Ακόμα εξετάζεται και το "παιγνίδισμα" του λαϊκού τραγουδιστή με τα διάφορα "σταθερά" ή αυτοσχέδια τσακίσματα.

Το δημοτικό τραγούδι στη Μέση Εκπαίδευση: Προτάσεις για μια άλλη (λαογραφική) θεώρηση και διδακτική προσέγγιση

Εισαγωγικά.

Στους στόχους του «Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών και των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών Δημοτικού – Γυμνασίου»¹, σε ό,τι αφορά τη διδασκαλία των δημοτικών τραγουδιών, προβλέπεται:

"Να κατανοήσουν <οι μαθητές> ότι τα δημοτικά τραγούδια αποτελούν λογοτεχνικά κείμενα στα οποία αποτυπώνεται ένας πλήρης κόσμος με τον πολιτισμό, την ιστορία, τις αξίες και την κοινωνικοπολιτική του οργάνωση. Να αντιληφθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ύφους του δημοτικού τραγουδιού, π.χ. την ποικιλία ή τη μονοτονία, τη φυσικότητα ή την επιτήδευση, την περιεκτικότητα των λεκτικών και νοηματικών σχημάτων λόγου κ.λπ."

Αναφέρονται δε ως ενδεικτικές δραστηριότητες: η "Ακρόαση δημοτικών τραγουδιών σε αυθεντικές εκτελέσεις από σημαντικούς λαϊκούς οργανοπαίκτες και τραγουδιστές", καθώς και η "Ανάθεση ομαδικής εργασίας με διάφορα καθήκοντα όπως: α) καταγραφή σε κασέτα δημοτικών τραγουδιών της περιοχής, όπως τραγουδιούνται αυθεντικά από ντόπιους λαϊκούς τραγουδιστές, β) απομαγνητοφώνηση του συγκεκριμένου υλικού, γ) ταξινόμηση των τραγουδιών ανάλογα με τη θεματολογία τους, δ) σύγκριση με άλλες παραλλαγές από τη συλλογή δημοτικών τραγουδιών του Ν. Πολίτη (Αισθητική αγωγή, Νεοελληνική Γλώσσα)."

Να προσθέσουμε ακόμα ότι στο βιβλίο αναφοράς "Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α', Β', Γ' Γυμνασίου", το οποίο αντικατέστησε τα πλούσια και πολύ κατατοπιστικά εισαγωγικά σημειώματα των παλαιών ΚΝΑ, παρά την ελλιπή αναφορά του στο δημοτικό τραγούδι και την ατυχέστατη παράθεση σχετικής βιβλιογραφίας², επισημαίνεται ωστόσο πως τα δημοτικά τραγούδια "συνδέονται με τη μουσική και το χορό"³.

¹ Απόφαση 21072α/Γ2: «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Δημοτικού - Γυμνασίου», ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 303/13-3-2003, σ. 3798.

² Στη βιβλιογραφία μνημονεύονται μόνο κάποιες *Ιστορίες της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* και δεν αναφέρεται κανένα βιβλίο για την ελληνική λαογραφία και το δημοτικό τραγούδι, όπως: ΠΑΝ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ, *Τα Δημοτικά Τραγούδια. Μέρος Α: Οι Συλλογές*, Αθήνα 1929. ΔΗΜ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Λαογραφία*, Θεσσαλονίκη 1970. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, *Ελληνική Λαογραφία (Λαϊκός Πολιτισμός των Νεωτέρων Ελλήνων)*, τ. Δ' (Δημοτική Ποίηση), Αθήνα 1972. ΣΠ. ΜΕΛΑΣ (Επιμ.), *Το Δημοτικό Τραγούδι*, Αθήνα, Παπαδήμας, 1974 [Συναγωγή αφιερωμάτων περ. «Ελληνική Δημιουργία»]. ΣΤ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Το Δημοτικό Τραγούδι. Συναγωγή Μελετών*. Εκδοτική φροντίδα: Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, Αθήνα, Ερμής, 1978. ΔΗΜ. Σ. ΔΟΥΚΑΤΟΣ, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, ²1978. ΚΩΝ. Δ. ΤΣΑΓΓΑΛΑΣ, *Το Δημοτικό Τραγούδι και οι κοινωνικές του διαστάσεις, τ. Α'*, Ιωάννινα 1988. ΜΙΧ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ, *Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα, Οδυσσεύς, 2004. Όσο για τις συλλογές δημοτικών η αναφορά ξεκινά από τον Θεόδ. Μανούση (1814) και τη γαλλική έκδοση της συλλογής του Φωριέλ, τις οποίες είναι αδύνατο να βρει κανείς, και μνημονεύει ακόμα τις συλλογές των Α. Μανούσου (1850), Σπ. Ζαμπέλιου (1852), Άρν. Πάσοβ (1860), Ν. Πολίτη (1914) με την άστοχη επισήμανση ότι "με φιλολογική ευσυνειδησία συγκέντρωσε ο Ν.Π. τα δημοτικά τραγούδια στη συλλογή του". Στη γενική βιβλιογραφία για το δημοτικό τραγούδι μνημονεύονται μόνο οι ανθολογίες του Γ. Ιωάννου για τις Παραλογές (1970) και του G. Saunier για τα τραγούδια της ξενιτειάς (1990). Δεν σημειώνονται οι ελληνικές εκδόσεις της συλλογής του (CLAUDE FAURIEL, *Chants populaires de la Grece Moderne*, Παρίσι 1824, 1825 (*Δημοτικά Τραγούδια της Συγχρόνου Ελλάδος*, Μετάφραση: Απ. Δ. Χατζηεμμανουήλ, Εισαγωγή: Ν. Βέης, Αθήνα 1956) και *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, τ. Α' Η έκδοση του 1824-1825, τ. Β. Ανέκδοτα κείμενα - Αναλυτικά Κριτικά Υπομνήματα - Παράρτημα και Επιμέτρα*. Επιμέλεια: Αλ. Πολίτης, Ηράκλειο 1999. Αγνοούνται δε παντελώς οι εγκυρότερες και αντιπροσωπευτικότερες συλλογές δημοτικών τραγουδιών, όπως: ΑΓΙΣ ΘΕΡΟΣ, *Τα τραγούδια των Ελλήνων, Α+Β*, Αθήνα 1950, 1952. ΔΗΜ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Α+Β*, Αθήνα 1958, 1959. (η πληρέστερη και συστηματικότερη εκλογή τραγουδιών σε πανελλήνιο επίπεδο). ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, τ. Α'*, Αθήνα 1962. Γ. ΙΩΑΝΝΟΥ, *Τα Δημοτικά μας Τραγούδια*, Αθήνα 1977. ΑΛ. ΠΟΛΙΤΗΣ, *Το δημοτικό τραγούδι. Κλέφτικα*, Αθήνα 1973, σσ.ξγ' + 160. G. SAUNIER, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια. Τα Μοιρολόγια*, Αθήνα, Νεφέλη, 1999. ΣΟΦ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία και δημοτικό τραγούδι (325-1945)*, Αθήνα 1989. ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ, *Τα Σατυρικά Δημοτικά Τραγούδια, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων*, Αθήνα 2000 κ.ά.

³ ΕΥΑΓΓ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ - ΕΙΡΗΝΗ ΚΟΚΚΙΝΑΚΗ - ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΜΠΙΣΤΑ, *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α', Β', Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 2006, σ. 51.

Τα δημοτικά τραγούδια που έχουν ανθολογηθεί στα καινούργια βιβλία *Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, αν τα δούμε μόνο ως λογοτεχνικά ποιητικά κείμενα, προφανώς εξυπηρετούν τους προαναφερθέντες στόχους αλλά απέχουν πολύ από όσα αναφέρονται στις ενδεικτικές δραστηριότητες. Κι αυτό γιατί διαπνέονται από την ίδια αντίληψη, ως προς την επιλογή των δημοτικών τραγουδιών, με αυτή που επικρατούσε από το 1884, όταν πρωτοεισήχθη η διδασκαλία Νεοελληνικών Κειμένων⁴ στην Εκπαίδευση έως σήμερα. Δηλαδή για εκατόν είκοσι και πλέον χρόνια, από όποια συλλογή και αν προέρχονται, τα δημοτικά τραγούδια εξετάζονται μόνο ως ποιητικά κείμενα και προσεγγίζονται όπως και τα ποιήματα των επωνύμων ποιητών. Αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι πολλοί ιστορικοί της νεοελληνικής λογοτεχνίας αλλά ακόμα και λαογράφοι του γραφείου δεν γνώρισαν ποτέ την ουσία του δημοτικού τραγουδιού.

Στα ΚΝΑ, που ίσχυαν ως το σχολικό έτος 2005-2006, συμπεριλαμβάνονταν συνολικά 27 δημοτικά τραγούδια, χωρίς να υπολογίζονται άλλα εννέα που περιέχονται στη μελέτη του Φ. Κόντογλου "Τα έμορφα τραγούδια μας, η αναπνοή της φυλής μας"⁵, ενώ στα διδασκόμενα σήμερα βιβλία (*Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*) στο γυμνάσιο και το λύκειο συμπεριλαμβάνονται συνολικά 27 δημοτικά τραγούδια, 11 στο γυμνάσιο και 16 στο λύκειο. Αναλυτικά: στο βιβλίο της Α' Γυμνασίου 3 (το 1 από τις *Εκλογές* του Ν. Πολίτη), της Β' 4 (τα 2 από τις *Εκλογές* του Ν. Πολίτη και μάλιστα με ελλιπείς βιβλιογραφικές παραπομπές), της Γ' 4 (όλα από τις *Εκλογές* του Ν. Πολίτη), και στο αντίστοιχο της Α' Λυκείου 16 (τα 11 από τις *Εκλογές* του Ν. Πολίτη, επίσης). Στα βιβλία της Β' και της Γ' Λυκείου δεν συμπεριλαμβάνεται κανένα δημοτικό τραγούδι. Ως προς τις κατηγορίες των τραγουδιών έχουμε: 3 νανουρίσματα (1 στην Α' και 2 στην Γ' Γυμνασίου), 5 κλέφτικα (1 στην Α' και 1 στην Β' Γυμνασίου, καθώς και 3 στην Α' Λυκείου), 1 ερωτικό (στην Α' Γυμνασίου!), 4 ακριτικά (1 στη Β' Γυμν. και 3 στην Α' Λυκ.), 3 παραλογές (1 στην Γ' Γυμν. και 2 στην Α' Λυκ.), 6 ιστορικά (1 στην Γ' Γυμν. και 5 στην Α' Λυκ.), και, τέλος, 3 του Χάροντα και του Κάτω Κόσμου (όλα στην Α' Λυκείου).

Από τα ανωτέρω στοιχεία προκύπτουν τα εξής:

Α. Οι ανθολόγοι των κειμένων είναι, και αυτοί, προσκολλημένοι στις *Εκλογές* του Νικ. Πολίτη⁶, αφού τα 18 από τα 27 συνολικά δημοτικά τραγούδια προέρχονται από εκεί. Δηλαδή ακόμα επιμένουμε να δίνουμε στους μαθητές μια πλαστή εικόνα για το δημοτικό τραγούδι, αφού στα τραγούδια που δημοσιεύει ο Ν. Πολίτης έχουν γίνει επεμβάσεις⁷.

Β. Στα ανθολογημένα δημοτικά τραγούδια δεν περιλαμβάνεται κανένα από τις κατηγορίες: Παιδικά, Θρησκευτικά-Λατρευτικά, του Γάμου, Ποιμενικά, Εργατικά (και όχι της δουλειάς, όπως ατυχώς αναφέρονται στο προλογικό σημείωμα, σ. 7, του βιβλίου της Γ' Γυμνασίου), Σατιρικά και Γνωμικά-Διδακτικά-Στοχασμοί. Δεν καλύπτεται επίσης η κατηγορία των Μοιρολογιών με τα 3 της κατηγορίας "Του Χάροντα και του Κάτω Κόσμου". Τέλος, το 1 και μοναδικό ερωτικό τραγούδι έχει συμπεριληφθεί στο βιβλίο της Α' Γυμνασίου!

⁴ Πριν από την έκδοση των καινούριων βιβλίων του Γυμνασίου, τα δημοτικά τραγούδια, που περιλαμβάνονταν κατά καιρούς (από το 1884 έως το 2004), στα σχολικά βιβλία της Μέσης Εκπαίδευσης, προέρχονται κυρίως από το πασίγνωστο βιβλίο «*Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού*» (Αθήνα 1914) του Ν. Πολίτη (τα 122 από τα 268 συνολικά, ήτοι ποσοστό 45,52%), όπου έχουν αντιμετωπιστεί από τον πατέρα της ελληνικής λαογραφίας μόνο ως ποιητικά κείμενα, στα οποία ο ίδιος έκανε φιλολογικές επεμβάσεις. Η επίδραση της εκδόσεως του Ν. Πολίτη σε διδάσκοντες και διδασκόμενους, μέσω των ανθολογηθέντων στα σχολικά βιβλία δημοτικών τραγουδιών, μπορεί να χαρακτηριστεί ως καθοριστική.

⁵ Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ - Δ. ΚΑΡΒΕΛΗΣ - Χ. ΜΗΛΙΩΝΗΣ - Κ. ΜΠΑΛΑΣΚΑΣ - Γ. ΠΑΓΑΝΟΣ, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 2003, σσ. 23-31.

⁶ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, *Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού*, Αθήνα 1914.

⁷ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι για τη σύνθεση του τραγουδιού "Του γεφυριού της Άρτας" έλαβε υπόψη του 48 παραλλαγές, ενώ για το τραγούδι του "Νεκρού αδελφού" 43. Βλ. Ν.Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, *Εκλογαί*: σ. 279: "Πηγαί οπόθεν παρελήφθησαν τα άσματα", σ. 295: "αρ. 89 [Του Γιοφυριού της Άρτας]", σ. 296: "αρ. 92 [Του Νεκρού αδελφού]". Κλασική περίπτωση πλαστού δημοτικού τραγουδιού στα σχολικά βιβλία είναι το γνωστό "Θρήνος της Μεγάλης Παρασκευής ή Το μοιρολόγι της Παναγιάς" (Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα), το οποίο συμπεριλαμβανόταν συνεχώς στα σχολικά βιβλία από το 1930 έως το 2005. Α' Γυμν. (Ευδοκία Αθανασούλα - Ελένη Ουράνη - Λίζα Κόττου.) Α'/1931, κρατικά Δ'/1940, Β'/1957, Β'/⁴ 1965, Β'/¹⁴ 1975, Β'/² 1978, Β'/³ 2003. Το "τραγούδι", εκτός του ότι έχει λόγια προέλευση, είναι διασκευή της Ευδοκίας Αθανασούλα (+1929) από διάφορες παραλλαγές, όπως σημειώνεται στο βιβλίο: «Το ενταύθα δημοσιεύμενον ωραιότατον δημώδες "Μυρολόγι της Παναγιάς" είναι διασκευή της ίδιας από διαφόρους παραλλαγές». Βλ. ΕΥΔΟΚ. ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΑ - ΕΛΕΝΗΣ ΟΥΡΑΝΗ - ΛΙΖΑΣ ΚΟΤΤΟΥ, *Νεοελληνικά Αναγνώματα. Δια τους μαθητάς της Α' τάξεως των γυμνασίων και ημιγυμνασίων*, Αθήνα, Σιδέρης, 1931, σ. 157 (Βιογραφικά Σημειώσεις)

1. Πρόταση για μια άλλη (λαογραφική) θεώρηση του δημοτικού τραγουδιού.

Από όσα εκτέθηκαν ήδη γίνεται φανερό ότι στο γυμνάσιο και το λύκειο το δημοτικό τραγούδι δεν προσεγγίζεται από όλες τις πλευρές του. Κι αυτό οφείλεται ίσως στο γεγονός ότι μεταξύ των συγγραφέων των *ΚΝΙ* και της *ΙΝΙ*, αξιότατων φιλόλογων ασφαλώς, δεν υπήρχε κανένας λαογράφος ή έστω καλός γνώστης του δημοτικού τραγουδιού.

Έτσι τα δημοτικά τραγούδια παρουσιάζονται σαν να είναι απλά ποιήματα. Όμως το δημοτικό τραγούδι δεν είναι ποίημα, αλλά είναι κάτι πιο σύνθετο. Είναι συγχρόνως ποίημα (λόγος), αφού αποτελείται από έμμετρους στίχους, είναι και μελωδία (μουσική), αφού πάντα τραγουδιόταν, και είναι και χορός (κίνηση), αφού τα περισσότερα δημοτικά τραγούδια είναι και χορευτικά. Και όλα αυτά συνυπάρχουν από τη στιγμή που δημιουργείται⁸. Όμως το ίδιο δημοτικό τραγούδι μπορεί να έχει πολλαπλή λειτουργικότητα, δηλαδή άλλοτε να τραγουδιέται ως χορευτικό πασχαλιάτικο από γυναίκες και άλλοτε ως καθιστικό ή του δρόμου από άνδρες, οπότε αλλάζει και η μελωδία⁹.

Δεν γίνεται επίσης επαρκής λόγος για το πώς δημιουργήθηκε. Το δημοτικό τραγούδι δημιουργήθηκε στην αρχή από κάποιο μεμονωμένο άτομο και όχι από ομάδα ατόμων. Ο αρχικός δημιουργός στηρίζεται σε στίχους παλαιότερων και γνωστών σ' αυτόν τραγουδιών, τους οποίους παραλλάσσει, συμπληρώνει και προσαρμόζει δημιουργώντας ένα πρώτο, όχι και τόσο τέλειο συνήθως τραγούδι. Αυτό το συμπληρώνουν και το διορθώνουν άλλοι χωρίς κανέναν περιορισμό. Τότε μόνον καθιερώνεται ως «δημοτικό», όταν γίνει αποδεκτό από κάποια κοινωνική ομάδα και έχει επιζήσει πέρα από τον συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, όπου δημιουργήθηκε¹⁰. Έχει χαθεί πλέον και το όνομα του αρχικού δημιουργού. Έχει συμβεί δηλαδή αυτό που συμβαίνει με τα ανέκδοτα. Όλοι τα λέμε, όπως τα θυμόμαστε, χωρίς ποτέ να γνωρίζουμε ποιος τα πρωτοείπε. Με τον καιρό και από τόπο σε τόπο δημιουργούνται και παραλλαγές του δημοτικού τραγουδιού, πράγμα που κατά τον Γιάννη Αποστολάκη¹¹ φανερώνει και την γνησιότητά του.

Δεν υπάρχει επίσης αναφορά στο τι δεν είναι δημοτικό τραγούδι. Σήμερα, σε μια εποχή που οι εταιρείες δίσκων ασελούν πάνω στο δημοτικό τραγούδι, θεωρούμε επιβεβλημένο να ενημερώνονται επ' αυτού οι μαθητές. Πρέπει να μάθουν πως ό,τι συνοδεύεται από κάποιο λαϊκό όργανο (λύρα, κλαρίνο κ.ά.) δεν είναι κατ' ανάγκη και δημοτικό τραγούδι. Το κλαρίνο άλλωστε ως μουσικό όργανο εισήχθη στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα και όντως ταυτίστηκε με τα περισσότερα στεριανά δημοτικά τραγούδια, ιδίως τα θεσσαλικά, τα ηπειρώτικα, τα ρουμελιώτικα και τα μοραίτικα. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έπαψαν να δημιουργούνται δημοτικά τραγούδια. Ό,τι τραγουδιέται ακόμα είναι δημιουργήματα παλαιότερων εποχών.

Η ποίηση, όταν συνοδεύεται από μουσική και χορό, αποτελεί το πιο εκφραστικό μέσο εξωτερικεύσεως των ψυχικών συναισθημάτων του ανθρώπου κατά την έξαρση της χαράς και των ελπίδων του, την αποκορύφωση του πόνου και των απογοητεύσεών του, καθώς επίσης και των στιγμών στοχασμού και φιλοσοφικής θεωρήσεως της ζωής. Η ποίηση στρέφεται συνήθως γύρω από τον άνθρωπο, ο οποίος είναι το μόνιμο θέμα της. Όμως παράλληλα με τον άνθρωπο και ο αισθητός κόσμος που τον περιβάλλει, δηλαδή η φύση, ως τοπίο, ζωικό και φυτικό περιβάλλον, μπορούν να αποτελέσουν ποιητικό θέμα, όταν διάφορες μορφές του λαμβάνονται ως σύμβολα ψυχικών γεγονότων¹².

⁸ Εάν θέλαμε να δώσουμε έναν ορισμό, θα μπορούσαμε να πούμε ότι με τον όρο *Δημοτικό Τραγούδι* εννοούμε το τραγούδι εκείνο, που δημιουργήθηκε ταυτόχρονα ως υπόθεση, στίχος, τσακίσματα, μελωδία και ρυθμός από κάποιον ανώνυμο τραγουδιστή με βάση παραδοσιακά κοινά μοτίβα, κοινούς δηλαδή τύπους φραστικούς, στιχουργικούς, μελωδικούς και ρυθμικούς, και, που καθώς διαδόθηκε προφορικά σε χώρο και χρόνο, διαμορφώθηκε από και και πέρα σε περισσότερες παραλλαγές. Με πιο απλά λόγια *δημοτικά τραγούδια* είναι έμμετρα κείμενα (αφηγηματικά ή λυρικά), που τα έχουν συνθέσει άγνωστοι λαϊκοί ποιητές, μόνιμοι τους ή με συνεργασία, και με συμπληρώματα από την παράδοση. Βλ. Κ. ΤΣΑΓΓΑΛΑΣ, *Το Δημοτικό Τραγούδι και οι κοινωνικές του διαστάσεις*, τ. Α', Ιωάννινα 1988, σ. 45.

⁹ Βλ. Κ. ΤΣΑΓΓΑΛΑΣ, ό.π., σσ. 75-81.

¹⁰ ΑΛΚΗ ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ - ΔΙΟΝ. ΤΑΝΗΣ, «Η Διδασκαλία του Δημοτικού Τραγουδιού στη Μέση Εκπαίδευση και στο Πανεπιστήμιο. Τι γίνεται, τι μπορεί να γίνει», στον τόμο *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, Θεσσαλονίκη, Φιλολόγος, 1998, σσ. 23-24.

¹¹ ΓΙΑΝ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ, *Τα Δημοτικά Τραγούδια. Μέρος Α' . Οι Συλλογές*, Αθήνα 1929, σσ. 18-19.

¹² Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, *Ελληνική Λαογραφία (Λαϊκός Πολιτισμός των Νεωτέρων Ελλήνων)*, τ. Α' (*Δημοτική Ποίηση*), Αθήνα 1972, σ. 1.

2. Βασικά γνωρίσματα του Δημοτικού Τραγουδιού

Και ενώ η προσωπική ποίηση έχει χαρακτηριστικό γνώρισμα ότι πηγάζει από την ψυχή και το πνεύμα συγκεκριμένου προσώπου (του ποιητή) και εκφράζει τα προσωπικά συναισθήματα και τις ιδέες του, αντίθετα στη δημοτική ποίηση δεν υπάρχει η αίσθηση του ποιητή και αυτή συντηρείται ως αναπόσπαστο μέρος της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής του λαού, ως απρόσωπο και κοινό κτήμα του¹³.

Άλλα βασικά γνωρίσματα του δημοτικού τραγουδιού θεωρούνται:

α) Ο δημοτικός στίχος (δημοτικός = λαϊκός). Συνήθως ιαμβικός 15σύλλαβος (8+7) και συχνά ρυθμικός 12σύλλαβος, ο οποίος θυμίζει αρχαίο ιαμβικό τρίμετρο.

β) Ο δημοτικός λόγος (γλώσσα ελληνική εθνική).

γ) Η μελωδία (τραγούδι - όχι απαγγελία - η μουσική αναπόσπαστη με τα λόγια), η οποία αποτελεί ουσιαστικό μέρος των δημοτικών τραγουδιών, ασκεί μαζί με τον λόγο, κατά κάποιον τρόπο, μια μαγική επίδραση στον ακροατή με τη συγκίνηση, με αποτέλεσμα να τον θέλγει, να τον ημερώνει και να διεγείρει τα αισθήματα συμπάθειας, αγάπης και λύπης.

δ) Η υπόθεση και το περιεχόμενο των δημοτικών τραγουδιών είναι πάντοτε συγκεκριμένα. Απουσιάζουν από αυτά οι αφηρημένες μορφές. Η φύση ολόκληρη, έμψυχη και άψυχη, υπάρχει σ' αυτά ζωντανή¹⁴.

ε) Χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δημοτικών τραγουδιών είναι ακόμα το αυθόρμητο των αισθημάτων, η απλότητα, η ειλικρίνεια, η ζωντικότητα, το ανεπιτήδευτο της έκφρασης και η επιγραμματική συντομία.

3. Διαίρεση σε κατηγορίες

Η διαίρεση των δημοτικών τραγουδιών που συνήθως συναντούμε σε πολλές συλλογές, ακόμα και τώρα, αλλά και στα σχολικά βιβλία, είναι αυτή που καθιέρωσε ο Ν. Πολίτης. Οι νεότεροι όμως λαογράφοι προτείνουν άλλες διαιρέσεις. Πληρέστερη και πιο πρακτική θεωρείται η διαίρεση του Δημ. Πετρόπουλου, η οποία με κάποιες τροποποιήσεις θα μπορούσε να είναι:

Α. ΚΥΚΛΟΣ.

Τραγούδια σχετικά με ιστορικά πρόσωπα και μυθικά περιστατικά.

Εδώ περιλαμβάνονται:

1. Οι Παραλογές (α. *Λαϊκές παραδόσεις και δοξασίες* - β. *Οικογενειακή ζωή* - γ. *Κοινωνική ζωή* - δ. *Εθνική ζωή* - ε. *Ναυτική ζωή*).
2. Τα Ακριτικά
3. Τα Ιστορικά
4. Τα Κλέφτικα (α. *Οι κλέφτες* - β. *Η ζωή των κλεφτών* - γ. *Της φυλακής και ληστροκά*).

Β. ΚΥΚΛΟΣ.

Τραγούδια σχετικά με τη θρησκευτική, κοινωνική και οικογενειακή ζωή.

Εδώ περιλαμβάνονται τα περισσότερα, ήτοι:

1. Νανουρίσματα - Ταχαρίσματα
2. Παιδικά
3. Θρησκευτικά - Λατρευτικά (α. *Κάλαντα* - β. *Παινήματα και ευχές* - γ. *Πασχαλιάτικα* - δ. *Λατρευτικά*).
4. Τραγούδια του γάμου (α. *Στους αρραβώνες* - β. *Όταν ζυμώνουν τα ψωμιά του γάμου* - γ. *Όταν στολίζουν την κουλούρα* - δ. *Όταν ξυρίζουν τον γαμπρό* - ε. *Όταν ντύνουν τον γαμπρό* - ζ. *Όταν στολίζουν τη νύφη* - η. *Όταν στολίζουν το φλάμπουρο* - θ. *Στον νουλό* - ι. *Όταν παίρνουν τα προικιά* - ια. *Όταν πηγαίνουν να πάρουν τη νύφη* - ιβ. *Όταν ξεπροβοδούν τη νύφη* - ιγ. *Όταν συγγενείς του γαμπρού όταν φτάνουν στο σπίτι της νύφης* - ιδ. *Όταν πηγαίνουν τη νύφη στο σπίτι του γαμπρού (μετά τα στέφανα)* - ιε. *Στο τραπέζι* - ις. *Χορευτικά*).
5. Ερωτικά (α. *Επιθυμίες, καημοί, όνειρα, ερωτικοί διάλογοι, παινήματα* - β. *Συναντήσεις, φιλήματα, προξενιές, γάμοι, πείσματα, χωρισμοί* - γ. *Ερωτικά επεισόδια, μικρές ιστορίες* - δ. *Αλληγορίες με πουλιά, ζώα, κνηγούς* - ε. *Αλληγορίες με περιβόλια, δέντρα, άνθη* ζ. *Δίστιχα*).
6. Ποιμενικά

¹³ Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, ό.π., σ. 1.

¹⁴ Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, ό.π., σ. 1.

7. Εργατικά
8. Σατιρικά (α. Για τις Απόκριες - β. Για τον έρωτα, κακούς και κακές συζύγους, νύφες, πεθερές κ.ά. - γ. Για γέρους και γριές που θέλουν να παντρευτούν ή παντρεύονται μικρές και μικρούς - δ. Για ιερωμένους - ε. Αλληγορίες με ζώα - ς. Άσεμνα).
9. Γνωμικά - Διδακτικά - Στοχασμοί
10. Τραγούδια της ξενιτιάς
11. Μοιρολόγια

4. Τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά και μοτίβα δημοτικών τραγουδιών

α. Η ισομετρία του στίχου. Δηλαδή η ανάπτυξη ενός νοήματος μέσα σ' έναν στίχο, συνήθως 15σύλλαβο. «Εἰς στίχος, ἐν νόημα», κατά τον Στίλπωνα Κυριακίδη. Με αυτή επιτυγχάνεται η αντιστοιχία μεταξύ μορφής και περιεχομένου. Οι στίχοι των δημοτικών τραγουδιών έχουν παρομοιαστεί με ευστοχία με τους δόμους ενός αρχαίου ισοδομικού τείχους, οι οποίοι στερεώνονται μόνο με το βάρος τους χωρίς να χρειάζονται συνδετική ύλη μεταξύ τους. Χάρη σ' αυτή την αυτοτέλεια των δημοτικών στίχων, έγινε μεταφορά τους από το ένα τραγούδι στο άλλο και αξιοποίησή τους στη δημιουργία νέων τραγουδιών. Γι' αυτόν τον λόγο και ορισμένοι στίχοι μπορούν να σταθούν, συνήθως δύο μαζί, σαν μια παρομοίωση ή ένας χαρακτηρισμός ή ένα γνωμικό.

β. Η έλλειψη ομοιοκαταληξίας. Βασικό χαρακτηριστικό των δ. τρ. είναι η έλλειψη ομοιοκαταληξίας, πράγμα που βοήθησε στην αυτοτέλεια του στίχου. Εξαίρεση αποτελούν τα δίστιχα, με τα οποία συνήθως διατυπώνεται επιγραμματικά κάποια γνώμη.

γ. Η αναδίπλωση του νοήματος του α' ημιστίχιου στο β' ημιστίχιο οφείλεται στην τάση αυτοτέλειας και διατηρήσεως της ενότητας του στίχου. Έτσι συχνά το νόημα του α' ημιστίχιου επαναλαμβάνεται στο β' με διαφορετικές λέξεις. Αυτό μπορεί να γίνει 1) με επανάληψη της ίδιας έννοιας με τις ίδιες ή ισοδύναμες λέξεις, «*Και την Τρυγόνα γύρευε και την Τρυγόνα θέλει*», 2) με συμπλήρωση ή επέκταση του νοήματος του α' στο β' ημιστίχιο, χωρίς να προστίθεται κάτι το ουσιαστικό: «*Κείνος απολογήθηκε, γυρίζει και του λέει*», 3) με επανάληψη της ίδιας έννοιας, αλλά σε συνδυασμό με τα αντίθετα ή τα διαφορετικά: «*Εχάραξεν η Ανατολή και ρόδισεν η Δύση*».

δ. Το στοιχείο του τρίτου εμφανίζεται συχνά στα δ. τρ., άλλοτε αριθμητικά και άλλοτε σε κλίμακα, όπου το «τρίτο» είναι το καλύτερο ή το σημαντικότερο, όπως και στα λαϊκά παραμύθια. Π.χ.

«Τρία πουλάκια κάθονταν στη ράχη στο λημέρι.

Το 'να τηράει τον Αρμυρό, τ' άλλο κατά το Βάλτο,

το τρίτο, το καλύτερο μοιρολογάει και λέγει.» (Δ.. Πετρόπουλος, Α', σ. 178)

«Τρεις ντουφεκιές μι 'ρίζανε κ' οι τρεις αράδα αράδα,

η μια μι παίρνει στον πλιβρό κ' η άλλη στον κιφάλι,

η τρίτη η φαρμακερή μι παίρνει στην καρδιά μου» (Νημάς, Α', σ. 146).

Ο αριθμός «τρία» στη λαϊκή παράδοση είναι ιερός και έχει μαγική δύναμη, πιστεύεται δε ότι είναι φορέας ευτυχίας σε πολλές μορφές της λαϊκής ζωής. Στη χρήση του συνετέλεσε μάλλον η πίστη στην Αγία Τριάδα. Το ίδιο ισχύει σε πολλές περιπτώσεις και με το πολλαπλάσιό του, το εννιά: «*Εννιά χιλιάδες πρόβατα, εννιά χιλιάδες γίδια...*».

ε. Τα άσκοπα ερωτήματα έχουν ως σκοπό να προβάλουν και να εξάρουν το θετικό μέρος που ακολουθεί, όπου βρίσκεται το κύριο σημείο της υποθέσεως του τραγουδιού, το οποίο αναλύεται παρακάτω. Υπήρχαν στην αρχαία ελληνική παράδοση, πέρασαν στα ομηρικά έπη (Ιλ. Ζ, στ. 376-380, 383-387: συνομιλία Έκτορα με τους υπηρέτες του παλατιού) και διατηρήθηκαν στη λαϊκή μας παράδοση μέχρι σήμερα. Μερικές φορές φαίνονται άσκοπα, ανόητα και παράλογα.

ς. Το θέμα του «αδύνατου». Παρόμοιο με το θέμα των άσκοπων ερωτημάτων είναι και το θέμα του «αδύνατου», το οποίο κατά τον Κ. Δημαρά έχει αρχαία προέλευση. Παράδειγμα η προϋπόθεση που θέτει η κόρη για να παντρευτεί κάποιον που δεν θέλει στο τραγούδι «Θάνατος νέου ή νέας προ του γάμου»:

«Όντας θα στίψη η θάλασσα κι γίνη περιβόλι,

τότις κ' ιγώ θα παντρευτώ κι σένα, Γιάνν¹, θα πάρου» (Ακαδ. Αθηνών, τ. Α', σ. 428).

ζ. Αρχαϊκά στοιχεία. Σε ορισμένα δημοτικά τραγούδια, ιδίως τις παραλογές και τα ακριτικά, που χορεύονταν το Πάσχα, διατηρούνται αρκετά αρχαϊκά στοιχεία, όπως: 1) Ο κομπισμός (παρεμβο-

λή του επιφωνήματος "ίίί")¹⁵, που τον συναντούμε συχνά στα κείμενα των χορικών των τραγωδιών των μεγάλων τραγικών ποιητών. 2) Ο λατρευτικός - τελετουργικός χαρακτήρας των πασχαλιάτικων χορών, ο οποίος συνοδεύεται από έθιμα με στοιχεία από τη λατρεία του Διονύσου και της Ηριγόνης για τη βλάστηση και τη νέα ζωή¹⁶. 3) Η ύπαρξη έως σήμερα στον ελληνικό χώρο και ιδιαίτερα στη Θεσσαλία δύο διαφορετικών μουσικών συστημάτων, όπως υπήρχαν και στην αρχαία Ελλάδα¹⁷.

η. Τα τσακίσματα ή γυρίσματα. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των δημοτικών τραγουδιών είναι τα *τσακίσματα* ή *γυρίσματα*, δηλαδή η προσθήκη λέξεων ή φράσεων, σχετικών ή άσχετων με το περιεχόμενο του τραγουδιού και έξω από το κανονικό του μέτρο. Αυτά εμπλουτίζουν το τραγούδι, το κάνουν πιο ενδιαφέρον και μακραίνουν τη μελωδική του διάρκεια. Άλλοτε είναι γνωστά και αναπόσπαστα κομμάτια ενός τραγουδιού και άλλοτε παραλλάσσονται από τον τραγουδιστή, ιδίως τα ονόματα προσώπων. Σε κάποιες περιπτώσεις προστίθενται νέα τσακίσματα κατά την ώρα που τραγουδιέται ένα τραγούδι. Σε κάποια κλέφτικα τραγούδια μόνο στα τσακίσματα αναφέρεται το όνομα του ιστορούμενου κλέφτη, ώστε αν παραληφθούν αυτά, δεν γνωρίζουμε σε ποιον κλέφτη αναφέρεται το τραγούδι.

Στα τραγούδια που συμπεριλαμβάνονται στα σχολικά βιβλία δεν υπάρχει κανένα δείγμα με τσάκισμα. Για να γίνει αντιληπτή η διαφορά και κατ' επέκταση η ελλιπής παρουσίαση και διδασκαλία τους παραθέτουμε δυο δείγματα δημοτικών τραγουδιών με τσακίσματα: είναι παραλλαγές από τα συμπεριλαμβανόμενα στα σχολικά βιβλία:

1) "Της Άρτας το γκιουφύρι" (διδάσκεται στην Γ' Γυμνασίου).

Χίλιοι μαστόροι [*μωρέ*] δούλιβαν στις Άρτας του γκιουφύρι,

*λε γκιουφύρι
να υ πρώτους μάστουρας,
στης Άρτας του γκιουφύρι
λε γκιουφύρι,
μαστουρου-Γιώργινα,*

ν-ούλη μπίτσα [*μωρέ*] δούλιβαν, κ' αποβραδύ χαλούσι,

*λεχαλούσι,
να υ πρώτους μάστουρας,
κ' αποβραδύ χαλούσι,
λεχαλούσι,
μαστουρου-Γιώργινα.*

Πουλάκι πάει [*μωρέ*] κι έκατσι διζιά ν-απ' την καμάρα,

*την καμάρα,
μαστουρου-Γιώργινα,
διζιά απού την καμάρα,
την καμάρα,
να υ πρώτους μάστουρας,*

¹⁵ Κομπισμός ήταν η επανάληψη της ίδιας νότας στην οργανική μελωδία, ενώ μελισμός το αντίστοιχο στη φωνητική μελωδία. Πρβλ. Βρυέννιος (έκδ. Wallis III, 480): «όταν τον αυτόν φθόγγον πλεονάκις ή άπαξ κατά μέλος οργανικών παραλαμβανόμενον». Βλ. ΣΟΛΩΝ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, *Εγκυκλοπαίδεια της Αρχαίας Ελληνικής Μουσικής*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1982, σ. 172.

¹⁶ ΜΑΡΙΑ Γ. ΑΝΔΡΟΥΛΛΑΚΗ, «Από τα πασχαλιάτικα τραγούδια της περιοχής των Τρικάλων και της Καλαμπάκας», *Τρικαλινά*, 15 (1995), σσ. 344-345. WALTER. BURKERT, *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία, Αρχαϊκή και Κλασσική Εποχή*, Αθήνα 1993, σσ. 346 και 488. Ο ΙΔΙΟΣ, *Ελληνική Μυθολογία και Τελετουργία. Δομή και Ιστορία*, Αθήνα 1993, σ. 81. Μ.Ρ. NIELSSON, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Θρησκείας*, Αθήνα 1993, σ. 220. Ε. R. DODDS, *Οι Έλληνες και το παράλογο*, Αθήνα ²1978, σ. 223 κε. W. H. ROSCHER, *Lexikon der Griechischen und Romischen Mythologie*, Λειψία 1884-1937 (ανατύπωση 1965), τ. 1, σ. 1073.

¹⁷ Βλ. SAMUEL BAUD-BOVY, «Echelles anhemitoniques et echelles diatoniques dans la chanson populaire grecque (a propos de chanson feminines de Thessalie)», *Schweizer Beitrage zur Musikwissenschaft*, Σειρά III, τ. 3 (1978), σ. 189. Αναδημοσίευση στα *Τρικαλινά*, 2 (1982), σ. 53.

¹⁸ Προέρχεται από το Πεδινό Καρδίτσης. Το τραγουδούσαν πάνω στα κάρα, όταν πήγαιναν στις δουλειές. Καταγράφηκε από την Αγγελική Σφήκα στις 24-8-1973. Βλ. Θ. Α. ΝΗΜΑΣ, *Δημοτικά Τραγούδια της Θεσσαλίας, τ. Α'*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, ²1983, σ. 52, όπου δημοσιεύεται χωρίς τα τσακίσματα. Παραλλαγή του χορευόταν το Πάσχα από τις γυναίκες στον Παλαμά Καρδίτσης.

ν-ουδί λαλούσι [μωρέ] σάιμ πουλί, ν-ουδί σα χελιδόνι,
χελιδόνι κτλ.
 μον' τραγουδούσι [μωρέ]κι έλιγι ν-ανθρώπινην κουβέντα:
λε κουβέντα κτλ.
 -Κι αν δε στριώσεις [μωρέ] ν-άνθρωπο, γκιουφύρι δε στριώνει.
λε στριώνει κτλ.
 Σαν πάει [μωρέ] κι αυτός κι έκρινι του πρώτου μαστουρούλι.
μαστουρούλι κτλ.
 [...]

 -Καλημέρα σου, [μωρ'], μαστόρισσα. - Καλώς το μαστορούλι.
μαστουρούλι κτλ.
 -Σι θέλει [μωρ'] υ πρωτουμάστουρας να 'ρθείς ως το γκιουφύρι.
λε γκιουφύρι κτλ.
 -Κι αν θα μι θέλει [μωρέ] για καλό, ν' αλλάξου κι να έρθου,
κι να έρθου κτλ.
 κι αν μι θελήσει [μωρέ] γιάι κακό, να έρθου ούδι έτσι.
ούδι έτσι κτλ.
 -Καλημέρα σου, [μωρέ] μάστουρα. -Καλώς τη μαστουρίνα.
μαστουρίνα κτλ.
 -Έχου ψουμί [μωρέ] που γένιτι κι του πιδί κοιμάτι.
λε κοιμάτι κτλ.
 Κι αυτός [μωρέ] σαν πάει τη στοίχειουσι την πρώτην μαστουρίνα.
μαστουρίνα κτλ.
 -Όπουσ θα σκάσει [μωρέ] του ψουμί, να σκάσει του γκιουφύρι,
λε γκιουφύρι κτλ.
 ν-όπουσ θα σκούζει [μωρέ] του πιδί, να σκούζει του γκιουφύρι.
λε γκιουφύρι κτλ.

2) "Του νεκρού αδερφού ή Η Αρετή"¹⁹ (διδάσκεται στην Α' Λυκείου).

Λε, μαρή μάνα, ίίί, μάνα καλή μάνα, μάνα του Κώστα μάνα.
λε, Κώ-, ίίί, στα μ' καρδιά μ' καμέν¹.
 Λε, ν-απόκανι- ίίί, -ανις ινιά ν-υγιούς και την Αρέτου δέκα.
λε, Κώ-, ίίί, στα μ' καρδιά μ' καμέν¹.
 Λε, νέ-προξινιά-ίίί-ν-άδις έρχονται. την Αριτή γυρεύουν.
λε, Κώ-, ίίί, στα μ' καρδιά μ' καμέν¹,
 λε, νεν-όλα-ν τ' αδέ- ίίί- τ' α-ν-έρφια απόκοβαν κι ο Κώστας αναγκάζει,
λε, Κώ-, ίίί, στα μ' καρδιά μ' καμέν¹.
 -Λε, μάνα μου κι ά-ίίί, λε, κι αζ την δώκομε την Αριτή στα ξένα,
λε, Κώ-, ίίί, στα μ' καρδιά μ' καμέν¹,
 λε, να 'χω κι εγώ, ίίί, κι εγώ παρηγοριά, να 'χω κι εγώ κουβέντα.

5. Τεχνική της έκφρασης

α. Λιτότητα στην έκφραση. Η δομή των δημοτικών τραγουδιών στηρίζεται στο ρήμα και το ουσιαστικό, με τα οποία ζωντανεύει η χρονική στιγμή. Η χρήση του επιθέτου δεν χρησιμοποιείται συχνά. Αυτό μπορεί να είναι κοινό αλλά χρησιμοποιείται με ιδιαίτερη δύναμη:

«Φαρμακερό είν' το λάβωμα, πικρό και το μολύβι» (Φωριέλ, Ι, 62).

Η διαπίστωση²⁰ ότι στο δημοτικό τραγούδι δεν χρησιμοποιείται το επίθετο, δεν φαίνεται να αφορά την επιθετική μετοχή σε *-μένος, -η, -ο*, η οποία, σ' ένα μεγάλο ποσοστό, αναλαμβάνει όλες τις λειτουργίες των επιθέτων και συνδυάζεται μ' αυτά:

¹⁹ Προέρχεται από τον Πλάτανο Τρικάλων. Το τραγουδούσαν και το χόρευαν οι γυναίκες το Πάσχα. Καταγράφηκε στις 25-12-1972. Βλ. Θ. Α. ΝΗΜΑΣ, ό.π., σ. 52, όπου δημοσιεύεται με τα τσακίσματα.

²⁰ Α. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ - Δ. ΤΑΝΗΣ, ό.π., σσ. 31-22.

Π.χ. «Μάνα λωλή, μάνα τρελή, μάνα ξεμουλισμένη» (Passow, αρ. 26).

«Καλή μου πετροπέρδικα, πέρδικα μου γραμμένη (Νημάς, Β', σ. 83, στ. 17).

Στο β' ημιστίχιο πολλές φορές το επίθετο και η μετοχή, ως πυρήνες δύο συντακτικά ομοταγών και ισοδύναμων συνόλων (φράσεων), βρίσκονται σε παρατακτική σχέση, ασύνδετη ή συνδετική. Το επίθετο προηγείται πάντα της μετοχής²¹. Σ' αυτό παίζει ρόλο το ότι η μετοχή ως τονισμένη πάντα στην παραλήγουσα (-μένος, -μένη, -μένο) προσφέρεται ως τελευταία λέξη στο συνταίριασμα ενός 15σύλλαβου στίχου:

Π.χ. «Ζωνάρι ασημοζούναρο, χρυσό πελεκημένο» (Νημάς, Β', σ. 94, στ. 17).

«Όνειρο είδα, μάνα μου, πικρό φαρμακωμένο» (Νημάς, Α', σ. 95, στ. 2).

«Φίλοι μ', καλώς ορίσατε, καλοί κι αγαπημένοι» (Νημάς, Α', σ. 150, στ. 19).

β. Λιτότητα στην αφήγηση. Η λιτότητα στο δ.τρ. δεν περιορίζεται μόνο στην έκφραση, όπου χρησιμοποιούνται ρήματα και ουσιαστικά, αλλά και στην όλη αφήγηση. Το παρατηρούμε αυτό στα ιστορικά τραγούδια και τις παραλογές, όπου η αφήγηση ενός ιστορικού ή πλαστού γεγονότος περιορίζεται στο ουσιαστικό και σημαντικό με εκπληκτικό τρόπο. Εξαιρετική σ' αυτό είναι η συμβολή του διαλόγου, ο οποίος πέρα από τη γοργότητα και δραματικότητα που δίνει στην αφήγηση, βοηθάει στο πέρασμα από το ένα επεισόδιο στο άλλο. Συμβάλλει σ' αυτό και η χρήση ιστορικού ε-νεστώτα. Το δημ. τραγ. μπορούμε να το επικαλούμαστε ως παράδειγμα αφηγηματικής λιτότητας.

γ. Ανθρωποποίηση του φυσικού κόσμου και των αγαπημένων αντικειμένων. Συνηθισμένο εκφραστικό μέσο στο δημοτικό τραγούδι είναι η προσωποποίηση αγαπημένων αντικειμένων των ηρώων του, όπως των όπλων του κλέφτη ή του φυσικού κόσμου μέσα στον οποίο έχει δράσει, όπως δέντρα, βουνά, άλογα, πουλιά. Ο δημοτικός ποιητής νιώθει πολύ οικείος προς αυτά, ώστε να τους εξωτερικεύει τα ατομικά του συναισθήματα. Ο Στ. Κυριακίδης²² κάνει λόγο για φυσιολατρία στα δημοτικά τραγούδια, η οποία παρουσιάζεται ως συνέπεια της καθημερινής του ζωής μέσα στη φύση. Στο πλαίσιο αυτό μπορούμε να εντάξουμε και τις παρομοιώσεις της ανθρώπινης ομορφιάς με διάφορα δέντρα (νεραντζούλα, λεμονιά, μηλιά κ.ά.) ή πουλιά (περιστέρα, πέρδικα, τρυγόνα, αϊτός κ.ά.).

δ. Η αποδεκτή υπερβολή. Η ποιητική υπερβολή είναι συνηθισμένη και οικεία στο δημοτικό τραγούδι. Είναι αποδεκτή και δεν δημιουργεί δυσάρεστο αποτέλεσμα. Αυτή, κατά τον Α. Καραντώνη²³, επηρέασε και την προσωπική ποίηση, παλαιότερη και νεώτερη.

Π.χ. «Όσπου να πούνε "στο καλό", πάει σαράντα μίλια,

κι ώσπου να πουν "έχετε γεια", πάει σαράντα πέντε» (Νημάς, Α', σ. 30).

6. Γλώσσα των δημοτικών τραγουδιών

Γλώσσα των δημοτικών τραγουδιών είναι η γνήσια δημοτική. Υπάρχουν όμως και ιδιοματισμοί (τοπικές διάλεκτοι, ξένες επιδράσεις κτλ.). Σ' αυτά έχουν επιβιώσει λέξεις, οι οποίες έχουν χαθεί από τον πεζό λόγο, ενώ ο τραγουδιστής τις διατήρησε με τη βοήθεια του μέτρου, έστω και αν δεν γνώριζε τη σημασία τους. Αναφέρουμε ότι κατά την περίοδο των γλωσσικών αγώνων, στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, χρησιμοποιήθηκαν από τους δημοτικιστές για να δείξουν την εκφραστική δύναμη της δημοτικής γλώσσας. Νωρίτερα βέβαια στη Δύση τα είχαν αναγνωρίσει ως λογοτεχνικά αριστουργήματα ο Φωριέλ, ο Γκαίτε και άλλοι²⁴.

7. Μετρικά στοιχεία του δημοτικού τραγουδιού

Στα δημοτικά τραγούδια το σύνθητες μέτρο είναι το ιαμβικό (15σύλλαβο ή 12σύλλαβο). Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που έχουμε και τροχαϊκό μέτρο, ενώ σε κάποια τραγούδια συναντάται και εναλλαγή ιαμβικού και τροχαϊκού μέτρου στον ίδιο στίχο!

Παραδείγματα:

α. **Ιαμβικό** (υ-).

1)Σαρα/νταπέ/ντε μά/στορες//κι εζή/ντα μα/θητά/δες
[ιαμβικός 15σύλλαβος παροξύτονος].

²¹ ΘΑΝΑΣΗΣ ΝΑΚΑΣ, «Θ. Α. Νημά, Δημοτικά Τραγούδια της Θεσσαλίας (πρώτα πορίσματα από μια ηλεκτρονική επεξεργασία και αξιοποίηση)», *Τρικαλινά*, 20 (2000), σσ. 115-116.

²² ΣΤ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Το Δημοτικό Τραγούδι. Συναγωγή μελετών*, Αθήνα 1978, σ. 129.

²³ ΑΝ. ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ, *Εισαγωγή στη Νεώτερη Ποίηση*, Αθήνα, Γαλαξίας, 1971, σσ. 232-233.

²⁴ Α. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ - Δ. ΤΑΝΗΣ, ό.π, σσ. 31-22.

2) Δαλούν /τ' αρνί/θια τρεις /φορές // και τα / παγώ/νια πέ/ντε
[ιαμβικός 15σύλλαβος παροξύτονος].

3) Όσα/κάστρια/κι αν εί/δα//κι αν / περπά/τησα
σαν της /Οβριός /το κά /στρο άλλο / δεν λό/γιασα.
[ιαμβικός 12σύλλαβος οξύτονος].

β. Τροχαϊκό (-υ).

1) πλένουν/Χιώτι/σσεσ // πλέ/νουν πα/παδο/πούλες
[τροχαϊκός 12σύλλαβος παροξύτονος].

2) Γώρα/ σε κα/μπόσην/ ώρα
χωρι/σμός τρα/νός θα/ γίνει
[τροχαϊκοί 8σύλλαβοι παροξύτονοι].

3) Γώ στο/λίσ'κα/ κι αρμα/τόθ'κα,
κάπου/κίνη/σα να/πάω,
στο σερ/γιάν' στον/άι-Τα/ζιάρχη
[τροχαϊκοί 8σύλλαβοι παροξύτονοι].

4) Νάνι,/ νάνι/ τ' αγγε/λούδι,
του πα/ράδει/σου λου/λούδι
[τροχαϊκοί 8σύλλαβοι παροξύτονοι].

5) Τα πι/διά θέ/λουν χου/ρό,
τα βιου/λιά δεν/ είν' τα/ δω
[τροχαϊκοί 7σύλλαβοι οξύτονοι].

γ. Παράλληλη χρήση τροχαϊκού και ιαμβικού (-υ) + (υ-).

Σήμε/ρα είν' τα/ Φώτα//κι ο φω/τισμός,
αύριο εί/ναι η κυ/ρά μας// κι η Πα/ναγιά...

- υ / - υ / - υ // υ - / υ -

[εναλλαγή τροχαϊκού και ιαμβικού, 10σύλλαβος]

Η τομή στο δημοτικό τραγούδι γίνεται μετά την 8η συλλαβή στον 15σύλλαβο στίχο, και μετά την 7η στον 12σύλλαβο.

π.χ. Σαρανταπέντε μάστορες // κι εξήντα μαθητάδες.

Ωσάν το κάστρο πάρεις //χάρισμα κι αυτή.

8. Η χρήση οπτικοακουστικών μέσων στη διδασκαλία του δημοτικού τραγουδιού

Από όλα όσα εκτέθηκαν παραπάνω συνάγεται ότι για να διδαχθεί σωστά ένα δημοτικό τραγούδι, δηλαδή να δώσουμε στους μαθητές μας να κατανοήσουν τί είναι δημοτικό τραγούδι, κρίνεται όχι απλώς απαραίτητο αλλά επιβεβλημένο να χρησιμοποιήσουμε μαγνητόφωνο ή άλλο ηλεκτρονικό μέσο ώστε να ακουστεί το ίδιο ή κάποια παραλλαγή του διδασκόμενου τραγουδιού. Αν το τραγούδι είναι χορευτικό, τότε καλό είναι να δείξουμε και φωτογραφίες, στις οποίες να απεικονίζεται ο χορευτικός σκοπός του τραγουδιού αυτού. Σ' αυτά θα μας βοηθήσουν οι μαθητές μας με την καταγραφή και μαγνητοφώνηση σχετικών τραγουδιών και φωτογράφιση ανάλογων χορών. Οι διδάσκοντες όμως πάντα πρέπει να έχουν κάνει τη δική τους σχετική προετοιμασία. Σήμερα μπορούμε να βρούμε στην αγορά, σε συλλόγους και ιδρύματα ένα σωρό ηχογραφημένα δημοτικά τραγούδια.

Έτσι, π.χ., όταν διδάσκουμε το ακριτικό τραγούδι του Διγενή στην Β' Γυμνασίου, είναι πολύ εύκολο αλλά και αποτελεσματικό για την επίτευξη των στόχων της διδασκαλίας μας να ακούσουν οι μαθητές το ακόλουθο ριζίτικο τραγούδι, με το οποίο θεώρησα καλό να κλείσω την ανακοίνωσή μου τιμώντας την πόλη που μας φιλοξενεί.

Τραγουδά ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Η ηχογράφιση έγινε το 1931 για το Ίδρυμα Μερλιέ και αμέσως μετά τον θάνατο του εθνάρχη κυκλοφόρησε σε δίσκο Columbia (D. G. 6208).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ (Με χρονολογική σειρά)

1. (CLAUDE FAURIEL, *Chants populaires de la Grece Moderne (Δημοτικά Τραγούδια της Συγχρόνου Ελλάδος)*, Παρίσι 1824, 1825. *Νέα Ελληνική έκδοση: Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, τ.Α' Η έκδοση του 1824-1825. τ.Β'. Ανέκδοτα κείμενα -Αναλυτικά Κριτικά Υπομνήματα - Παράρτημα και Επίμετρα.* Επιμέλεια: Αλ. Πολίτης, Ηράκλειο 1999.
2. Ν. TOMMASEO, *Canti popolari Toscani, Corsi, Illirici, Greci, (Δημοτικά τραγούδια της Τοσκάνης, της Κορσικής, της Ιλλυρίας, της Ελλάδος, Βενετία 1842.* (Ο 3ος τόμος περιέχει 240 ελληνικά δημοτικά τραγούδια).
3. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΥΛΑΜΠΙΟΥ, *Δημοτικά ποιήματα των νεωτέρων Ελλήνων...*, Πετρούπολις 1843.
4. ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΜΑΝΟΥΣΟΥ, *Τραγούδια εθνικά, συναγμένα και διασαφηνισμένα*, Κέρκυρα 1850.
5. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ, *Άσματα Δημοτικά της Ελλάδος. Εκδοθέντα μετά μελέτης ιστορικής του Μεσαιωνικού Ελληνισμού*, Κέρκυρα 1852.
6. ARNOLDUS PASSOW, *Τραγούδια Ρωμαϊκά Popularia carmina Graeciae Recentioris*, Λειψία 1860.
7. Γ. ΧΡ. ΧΑΣΙΩΤΟΥ, *Συλλογή των κατά την Ήπειρον Δημοτικών Ασμάτων*, Αθήνα 1866.
8. ΜΙΧΑΗΛ ΛΕΛΕΚΟΥ, *Δημοτική Ανθολογία*, Αθήνα ²1868.
9. Α. JEANNARAKIS, *Άσματα Κρητικά μετά διστίχων και παροιμιών*, Λειψία 1876.
10. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Συλλογή δημοδών ασμάτων της Ηπείρου*, Αθήνα 1880.
11. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, *Τραγούδια του Ολύμπου*, Αθήνα 1881 (Ανατύπωση: Ελασσόνα-Λάρισα 1979).
12. Γ. ΠΑΧΤΙΚΟΥ, *260 Δημώδη Ελληνικά Άσματα, τ. Α'*, Αθήνα 1905.
13. Κ. ΨΑΧΟΥ, *Δημώδη Άσματα Γορτυνίας*, Αθήνα 1910.
14. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού*, Αθήνα 1914.
15. ΧΡ.Ν. ΛΑΜΠΡΑΚΗ, "Τραγούδια των Τσουμέρκων", *Λαογραφία*, 5 (1915-16) 52-130.
16. Α. ΚΡΙΑΡΗ, *Πλήρης συλλογή Κρητικών δημοδών ασμάτων ...*, Αθήνα 1920.
17. Μ.ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ-ΝΟΥΑΡΟΥ, *Δημοτικά Τραγούδια Καρπάθου ...*, Αθήνα 1928.
18. Κ. ΠΑΣΑΠΙΑΝΗ, *Μανιάτικα Μοιρολόγια και Τραγούδια*, Αθήνα 1928.
19. ΕΥ. ΤΖΙΑΤΖΙΟΥ, *Τραγούδια των Σαρακατσαναίων*, Αθήνα 1928.
20. ΜΕΛΠΩΣ ΜΕΡΛΙΕ, *Τραγούδια της Ρούμελης*, Αθήνα 1931.
21. ΜΑΡΙΕΤΤΑΣ ΜΙΝΩΤΟΥ, *Τραγούδια από τη Ζάκυνθο*, Αθήνα 1933.
22. SAMUEL BAUD - BOUY, *Τραγούδια των Δωδεκανήσων, 1-2*, Αθήνα 1935, 1938.
23. ΕΙΡΗΝΗΣ ΣΠΑΝΔΩΝΙΔΗ, *Τραγούδια της Αγόριανης (Παρνασσού)*, Αθήνα 1939.
24. Γ. ΤΑΡΣΟΥΛΗ, *Μωραϊτικά Τραγούδια (Κορώνης και Μεθώνης)*, Αθήνα 1944.
25. ΑΓΓ. ΘΕΡΟΥ, *Τα τραγούδια των Ελλήνων, Α+Β*, Αθήνα 1950, 1952.
26. ΦΑΝΗΣ ΣΑΡΕΓΙΑΝΝΗ, *Νανουρίσματα, ταχταρίσματα, παιχνιδάκια*, Αθήνα 1953.
27. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΗΓΑ, *Σκιάθου Λαϊκός Πολιτισμός, τ. Α'. Δημώδη Άσματα*, Θεσσαλονίκη 1958.
28. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Α+Β*, Αθήνα 1958, 1959
29. ΓΙΑΝΝΗ ΜΑΡΤΖΟΥΚΟΥ, *Κερκυραϊκά Δημοτικά Τραγούδια*, Αθήνα 1959.
30. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ, *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια, τ. Α'*, Αθήνα 1962.
31. ΓΙΩΡΓΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Το δημοτικό τραγούδι. Παραλογές*, Αθήνα 1970, σσ. 208.
32. ΑΛΕΞΗ ΠΟΛΙΤΗ, *Το δημοτικό τραγούδι. Κλέφτικα*, Αθήνα 1973, σσ. ξγ' + 160.
33. ΓΙΩΡΓΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Τα Δημοτικά μας Τραγούδια*, Αθήνα 1977, σσ. 525.
34. ΒΑΣΙΛΗ ΜΑΚΗ, *Δημοτικά Τραγούδια. Ακριτικά*, Αθήνα 1978, σσ. 240.
35. ΝΙΚΟΥ ΒΑΣΙΛΑΚΗ, *Δημοτικά Τραγούδια Χαλκιδικής*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 131.
36. ΠΑΝΤΕΛΗ ΚΑΒΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Τραγούδια της Βορειοδυτικής Θράκης*, Θεσσαλονίκη 1981.
37. ΘΩΜΑ Λ. ΤΣΕΤΣΟΥ, *Τραγούδια από τ' Άγραφα*, Αθήνα 1981, σσ. 141.
38. ΣΤΑΘΗ ΕΥΣΤΑΘΙΑΔΗ, *Τα Τραγούδια του Ποντιακού λαού*, Θεσσαλονίκη 1981.
39. ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α. ΝΗΜΑ, *Δημοτικά Τραγούδια της Θεσσαλίας, Α+Β*, Θεσσαλονίκη 1983.

40. ΜΑΝΩΛΗ ΜΑΚΡΗ, Δωδεκανησιακά Δημοτικά Τραγούδια, Ρόδος 1983.
41. G. SAUNIER, Το δημοτικό τραγούδι. Της ξενιτειάς, Αθήνα 1983.
42. ΔΗΜ ΣΕΤΤΑ, *Δημοτικά Τραγούδια της Βόρειας Εύβοιας*, Αθήνα 1984.
43. ΣΤΕΡΓΙΟΥ Α. ΒΑΓΓΛΗ, *Δημοτικά Τραγούδια της Χαλκιδικής*, Θεσσαλονίκη 1986.
44. ΣΟΦ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία και δημοτικό τραγούδι (325-1945)*, Αθήνα 1989.
45. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΤΑΜΕΛΟΥ, *Το Εικοσιένα και το δημοτικό μας τραγούδι*, Αθήνα 1989.
46. SAMUEL BAUD - BOVY, *Chansons Aromunes de Thessalie -Κουτσοβλάχικα Τραγούδια της Θεσσαλίας*. (Περιέχει και 1 C D με τραγούδια). [Φ.Ι.ΛΟ.Σ. Τρικάλων - Σειρά: Κείμενα και Μελέτες, αρ.3]. Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1990.
47. ΒΑΣ. Π. ΤΑΚΗ, *Δημοτικά τραγούδια από το Μαστρογιάννη των Αγράφων*, [Καρδίτσα] 1994.
48. ΙΩΑΝΝΗ ΑΧ. ΜΠΑΡΜΠΑ, *Τραγούδια της Ανατολικής Θράκης. Κείμενα και Ερμηνευτικός Σχολιασμός*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1996.
49. G. SAUNIER, *Ελληνικά Δημοτικό Τραγούδια. Τα Μοιρολόγια*, Αθήνα, Νεφέλη, 1999.
50. ΧΡΗΣΤΟΥ ΧΑΛΑΤΣΑ, *Ρομειώτικα Δημοτικά Τραγούδια*, Αθήνα 1999.
51. ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΡ. ΧΑΛΑΤΣΑ, *Ληστρικά Τραγούδια*, Αθήνα, Εστία, 2000.
52. ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ, *Τα Σατυρικά Δημοτικά Τραγούδια*, Αθήνα 2000.
53. GUSTAV WEIGAND, *Οι Αρωμούνοι (Βλάχοι), τ. Β': Λαογραφία - Γλώσσα* [Φ.Ι.ΛΟ.Σ. Τρικάλων - Σειρά: Κείμενα και Μελέτες, αρ.12β]. Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 2004. [Περιέχει 177 δημοτικά τραγούδια στην κουτσοβλαχική με ελληνική απόδοση].
54. ΚΩΣΤΑ ΛΙΑΠΗ, *Το Δημοτικό Τραγούδι στη Μαγνησία, τ. Α' +Β'*, Βόλος, ΕΚΠΟΛ, 2006 -2009.